

sammenligningerne foregår ofte over forskellige tidsintervaller og er derfor vanskelige at gennemskue. Det ville have været bedre i stedet at udregne gennemsnitlige årlige vækstrater efter rentesrente princippet.

Et jernbanesogn er efter forfatterens definition et sogn, der berøres af en jernbane. Hvis kapitlets konklusioner sammendrages, kan man konstatere, at sogne uden jernbaner i samtlige perioder i tiden 1840–1901 har haft mindre vækst end jernbanesogne. Tilsvarende kan det konstateres, at samtlige tendenser er ens: stigninger og fald følges pænt ad i begge grupper. Inden for jernbanetyperne konkluderes, at primær- og tertiærbaner synes at være anlagt gennem relativt tætbefolkede egne, mens sekundærbanerne, hvortil den vestjyske hører, snarere anlagdes af egnsudviklingshensyn i de tyndt befolkede områder. Et kort over Vestjyllands befolkningstæthed 1860 med jernbanen indtegnet, viser dog, at også her er det befolkningstætheden, der har påvirket jernbanens slyngninger.

I de opstillede tabeller er samtlige jyske sogne indføjet i de citerede kategorier, og det er derfor gennemsnitstal for alle sogne, der giver tendensen, som synes klar. Hvad man ikke får svar på, er det i Stationsbyprojektet rejste spørgsmål: Var der nogle sogne uden jernbane, der gik på tværs af tallene, og havde disse fællestræk med jernbanesognene?

Det næstsidste kapitel er koncentreret om byen Vembs udvikling i forhold til sognet 1870–1906. For at tilvejebringe talmaterialet har forfatteren måttet anvende folketællinger og matrikelkort. Om resultatet er at sige, at Vemb by i hele perioden bortset fra 1901–1906 udviser en større procentvis stigning end sognet. Det sidste kapitel skitserer Vembs erhvervsudvikling, men skildringen er ikke dybtgående og giver ikke nye bidrag til den eksisterende forskning på dette område. Bogen afsluttes med afrunding, litteraturliste, noter og navneregister.

Af bogens indledning fremgår ikke, hvad hensigten har været, så det er vanskeligt at sige, om den er nået. Som bogen skrider frem

bliver emnet mere og mere indsnævret, og vi ender på Nørregade i Vemb ved skomagerens hus. Den store og brede indledning omhandler jyske baneanlæg i almindelighed, men den strækning, hvor detailstudierne gennemføres, er Ringkøbing-Holstebro. Resultaterne herfra vil sikkert være nyttige, når andre tager fat på andre strækninger, men bogen som sådan ville nok have været mere helstøbt, hvis den havde koncentreret sig om de vestjyske sogne, hvor forfatteren foretager sine nærmere undersøgelser.

De mange fotografier liver op i bogen, og hensigten med at bringe de forskellige kort er også god, selv om det er vanskeligt at læse navnene på en del af dem.

Nørrejyske Jernbaner er en historisk afhandling, der er udarbejdet før Stationsbyprojektet blev iværksat. Bogen illustrerer historikernes svagheder og styrke: de er gode til at grave ned i kildematerialet, men de savner geografernes talbehandling og teoriapparat, og deres arbejder ville blive mere levende, hvis de etnologiske aspekter blev styrket. Endelig kunne det være rart at få et par arkitektoniske ord med på vejen i forbindelse med illustrationerne. Hvis de fire fagområder ville gå op i en højere enhed, ville man med glæde se frem til fremtidige publikationer fra Stationsbyprojektet. Vil de?

Mikael Venge:

Løst krudt mod livsfæstet

Fortid og Nutid 29 indeholdt en kritisk afhandling af Benito Scocozza, der rejste spørgsmålet, om de nye magthavere efter Christian II's fald virkelig indførte livsvarige fæstemål som norm, således som det er blevet fastslået i en række gængse oversigtsværker.¹ Navnlig Erik Arup fremhævede i varme vendinger Frederik I's forordning af 14. maj 1523 som retsgrundlaget, der selv under adelsvælden sikrede fæstebønderne den trygge besiddelse af deres gårde.² I stedet hævder Scocoz-

1. B. Scocozza, Blev der indført livsfæste i Danmark i 1523? Fortid og Nutid 29. Kbh. 1981, s. 184–201.

2. E. Arup, Danmarks Historie II. Kbh. 1932, s. 414.

za nu, at forordningen blot indeholdt en indskærpelse af, at indgåede aftaler mellem godsejer og fæstebonde skulle overholdes. Det forekommer mig dog, at Scocozzas behandling af den formodede livsfæste-forordning indeholder en række skævheder, som jeg i det følgende vil søge at påpege.

Først selve fremgangsmåden. Scocozza har øjnet en urimelighed i den etablerede opfattelse, hvilket ikke kan undre. Så udforsket som Danmarkshistorien er, må den nødvendigvis vrimle med urimeligheder. Det er normal praksis blandt historikere, at man derefter giver sig til at undersøge det rejste spørgsmål. Scocozza har imidlertid valgt en anden fremgangsmåde. Indledningsvis annonceres ganske vist en traditionel historisk undersøgelse. Der refereres til »spørgsmålet om livsfæste« og »spørgsmålet om eksistensen af livsfæste«. Lidt senere hedder det dog med nogen moderation: »Denne undersøgelses ærinde er først og fremmest at finde ud af, om der rent faktisk indførtes lovbealet livsfæste med Frederik I's forordning ...«³

Men selv dette beskedne ærinde forrettes ikke. I stedet hager Scocozza sig med en mærkelig intensitet fast i den bestående, etablerede opfattelse. Med lidt velvilje kunne man kalde hans afhandling en minutøs historiografisk analyse. Mindre velvillige læsere (men til dem hører undertegnede bestemt ikke!), ville måske mene, at Scocozza lagde et dialektisk håndslag for dagen, som anstod sig bedre i en anden sammenhæng. Muligvis hænger denne næsten sadistiske og – viser det sig – masochistiske historiografiske endeven-den sammen med, at afhandlingen kan være blevet til i forbindelse med den undervisning i historisk metode ved Københavns universitet, som jeg har forstået på ham, at han varetager. Det antydes af, at afhandlingen tilsyneladende i sin opbygning afspejler et af de i denne fotokopieringens guldalder så yndede kompendier til undervisningsformål samt af, at noter og henvisninger virker påklistrede. Men da afhandlingen nu engang er publiceret i

Fortid og Nutid som en regulær historisk undersøgelse, må det være berettiget, at en anden historiker med andre synspunkter tager til genmæle – ikke mindst, når man som undertegnede uventet ser sig selv figurere som skydeskive.

Af Scocozzas historiografiske udredning fremgår det, at ingen ringere end Johannes Steenstrup har æren af at have introduceret forestillingen om livsfæstets indførelse i dansk historie. Det skete i et af Steenstrups banebrydende landbohistoriske arbejder, en afhandling om fæstebondens retsforhold fra 1880'erne, som bl.a. behandler livsfæstet.⁴ Man kunne have ventet, at Scocozza havde indladt sig på en drøftelse af Steenstrups opfattelse, som dog er omgærdet af nogen argumentation, men det sker ikke. I stedet kaster han sig – med den omtalte sadistiske fryd – over dette århundredes Danmarkshistorier og deres behandling af livsfæstets indførelse i 1523, som Scocozza affyrer bredside på bredside imod.

Det virker unægteligt, som om hans ærinde netop ikke har været livsfæstets indførelse. Hverken Arup, Politikens Danmarkshistorie eller min ringhed – for slet ikke at tale om Schultz' Danmarkshistorie – er vel særligt interessante i denne sammenhæng, da de (vi) kun bygger på Steenstrup eller hinanden og ikke selv har undersøgt spørgsmålet. End ikke Scocozzas eget feudalisme-opus undgår en lille salut, som dog – i dette tilfælde – fuser af, da det højst overraskende viser sig, at han alligevel ikke er faldet i den faldgrube, alle andre historikere er faldet i. Scocozza overser her tilsyneladende det fundamentale forhold, at alle samlede fremstillinger nødvendigvis må bygge på den forskning, der foreligger tilgængelig på affattelsestidspunktet. Erik Arup udtrykte forholdet uhyre rammende, da han i et svar til kritikerne af 1. bind af hans Danmarkshistorie skrev:

»Jeg mener i min håndbog alene at have samlet og givet de resultater, hvortil den historiske forskning i 1925 var nået. Jeg ved

3. Scocozza, anf. arb. s. 184, 187.

4. J. C. H. R. Steenstrup, Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid. Historisk Tidsskrift 5. r. VI, Kjbh. 1886–87, især s. 665–74.

meget vel, at mit arbejde vil forældes, efterhånden som den historiske forskning skrider frem og måske når til helt andre anskuelser om det danske folks historiske udvikling end den, der er nedfældet i mit arbejde som de mest antagelige i 1925. Jeg smigrer mig ikke med, at min Danmarkshistorie er skrevet for evigheden. Jeg ved meget vel, at nye undersøgelser vil bringe nye resultater, som jeg, så længe jeg kan, da vil indsætte i min fremstilling. Hvis Wimmer har læst runeindskrifterne forkert, og Lis Jakobsen kan læse dem bedre, vil jeg ikke noget øjeblik tøve med at ændre min fremstilling dermed ...»⁵

Havde Scocozza i stedet anvendt noget af den energi og oplagthed, hvormed han øjensynligt er skredet til hudfletningen af de forskellige Danmarkshistorier, på en egentlig historisk undersøgelse, ville vi måske i dag have siddet med en ny indsigt i reformationstidens fæsteformer. Nu bliver det mest, hvis man vil have mig undskyldt, til torskesmut.

Den eneste undtagelse fra raden af Danmarkshistorier og dermed tilsyneladende et værdigere angrebsmål er Aksel E. Christensens afhandling fra 1946, som Scocozza da også går hårdt i rette med. Uden på nogen måde at forklejne Aksel E. Christensens indsats i denne afhandling, som ofte og med rette er blevet citeret, og som i øvrigt kun er en meget lille del af et stort og vægtigt forfatterskab, som den 40-årige Aksel E. Christensen allerede dengang havde bag sig, må man vel nok have lov at fastslå, at han ikke har analyseret selve forordningen, endsige situationen i 1523. Aksel E. Christensens sigte er, som det præcist angives i titlen, at undersøge »Senmiddelalderlige fæsteformer som forudsætning for forordningen om livsfæste af 1523«. Det sker med udgangspunkt i en indtrængende diskussion af Steenstrups og andres opfattelse af livsfæstet og med suveræn beherskelse af det senmiddelalderlige kildemateriale, der kan belyse spørgsmålet.

Afhandlingen blev publiceret i festskriftet

til Erik Arup⁶ og er vel skrevet til denne lejlighed. Under besættelsen i 1941 var Aksel E. Christensen barslet med en mastodont, sin disputats om den hollandske Østersøhandel, der stadig er standardværket på området, i 1943 kom 1. bind af »Industriens Historie i Danmark«, og i 1945 udgav han »Kongemagt og Aristokrati«. Samme år konkurrerede han om Knud Fabricius' professorat, bl.a. ved at forelæse over et bundet emne, hvis groteske snørklethed røber, at »Kongelovens« forfatter næsten må have udtænkt en særlig raffineret »professor-fælde«. Ikke desto mindre fik Aksel E. Christensen skrevet en fængslende og lærerig forelæsning om et emne, der må have stået ham fjernt. Denne forelæsning blev kort efter – i marts 1946 – trykt i Scandia.⁷ At han samtidig måtte værge for sig i en meningsløst hårdhændet polemik, der førtes imod ham i Historisk Tidsskrifts spalter af dets redaktør, Astrid Friis, der også var hans konkurrent til professoratet, tjener yderligere til at understrege den anspændte situation, hvori afhandlingen til Arupfestskriftet er blevet til.

Aksel E. Christensen må tilgive disse betragtninger, men de har været nødvendige for at sætte afhandlingen om de senmiddelalderlige fæsteformer i relief. På denne baggrund vil man kunne forstå, at jeg finder det højst upassende, at Scocozza føler sig kaldet til, som han udtrykker sig, »at skære det ud i pap« for Aksel E. Christensen, hvad livsfæste-forordningen drejer sig om, når han – Scocozza – end ikke har undersøgt hverken forordningen, dens baggrund endsige fæsteformerne i den følgende tid.

Når Scocozza vælger at stille sin egen, meget snævre synsvinkel overfor en række værker med et helt andet sigte, må resultatet næsten blive skævt. Da fremgangsmåden under alle omstændigheder virker forfæjlet, er det blot for en ordens skyld, jeg nævner, at Scocozza har overset ikke uvæsentlige dele af livsfæstets historiografi. Mens et historisk spørgsmål, der aldrig er blevet undersøgt, ef-

5. E. Arup, *Danmarks Historie III*. Kbh. 1955, s. 257. Retskrivningen er moderniseret.

6. Festskrift til Erik Arup den 22. november 1946, red. af A. Friis og A. Olsen. Kbh. 1946, s. 134–56.

7. Aksel E. Christensen, »Kongens riger og lande« under den tidligste danske enevælde, *Scandia XVII*. Lund/Stockholm 1946, s. 61–83.

ter min opfattelse ikke kan løses blot ved at endevende de steder i litteraturen, hvor det er strejft, så kunne man dog, når nu endelig denne chaiselong-metode er valgt, forvente, at litteraturen var udtømt til bunds.

Det er allerede påtalt, at Scocozza gik hårdt i rette med Aksel E. Christensens afhandling fra 1946. Den eneste historiker, der rigtigt finder nåde for hans øjne, er Fridlev Skrubbeltrang, hvis store værk fra 1978, »Det danske Landbosamfund 1500–1800«, gentagne gange påberåbes. Skrubbeltrang må endda finde sig i at blive anvendt som kasteskyts mod Aksel E. Christensen, ligesom for at bortvejre læserens sidste tvivl om, at Christensens afhandling i Arup-festskriftet var det pureste galimatias. Som nævnt, finder jeg Scocozzas vurdering helt malplaceret. Man kunne tilføje, at Aksel E. Christensen mange år senere atter kom ind på livsfæste-forordningen, nemlig i den forelæsningsrække, han holdt ved sin afsked fra Københavns universitet. Her omtales forordningen med et forbehold meget lig det af Scocozza så højt besungne forbehold hos Skrubbeltrang,⁸ således at Scocozzas skarpe konfrontation mellem de to historikere bliver helt uden mening.

Om min egen fremstilling i Gyldendals Danmarkshistorie skriver Scocozza, at jeg »uden videre« har karakteriseret Frederik I's forordning som en livsfæstebestemmelse. Der henvises ikke nærmere til værket, vel af den simple grund, at Scocozza ikke har ulejliget sig med at slå efter. Det er da rigtigt, at jeg i forbindelse med en gennemgang af de bondevenlige forordninger, som den nye regering i 1523 udstedte for at dæmpe misfornøjelsen blandt bønderne, har omtalt denne forordning som forordningen om livsfæste.⁹ Men i litteraturoversigten, der fungerer som en blanding af noteapparat og forskningsdiskussion, er der dog gjort opmærksom på, at Skrubbeltrang i sit nævnte værk har taget »et kritisk forbehold« overfor livsfæste-forordningen.¹⁰ Når Scocozza udtrykkeligt gør op-

mærksom på, at jeg har omtalt Aksel E. Christensens afhandling fra 1946, må han altså have kigget i litteraturoversigten, men så burde han vel også have nævnt, at Skrubbeltrangs forbehold var kommet med.

Lidt mere udførligt har jeg strejft forordningen i det andet af de to skrifter om regeringsskiftet 1523, jeg har udgivet. Her drøftes samtidens opfattelse af Frederik I's magtovertagelse som en adelsreaktion, og de bondevenlige love, hvortil den famøse forordning hørte, tolkes, ligesom i Gyldendals Danmarkshistorie, som et forsøg fra regeringens side på at modvirke dette indtryk.¹¹ Om selve forordningen skriver jeg: »Mens hærens overgang til Sjælland var under forberedelse, udfærdigedes i Odense den 14. maj forordningen om livsfæste, der gav bønderne sikkerhed mod, at fæstemålene opsagdes i utide«. Efter nogle sammenligninger med den påtænkte forordning om vornedskabets ophævelse hedder det videre: »Agitationen i henvendelserne til bønderne er naturligvis rent opportunistisk. Frederik I og hans rådgivere har været sig bevidst, at omvæltningen i det ydre tog sig ud som et adeligt komplot«.

Bortset fra selve betegnelsen livsfæste-forordning, hvis berettigelse fremtidig forskning må afklare, kan jeg fuldt stå ved denne formulering. Jeg må derfor protestere imod, at Scocozza noget studentikost, forekommer det mig, har latterliggjort den modsætning, jeg i Gyldendals Danmarkshistorie har opstillet imellem livsfæste-forordningen og adelens hævde af retten til frit at kunne opsigte fæstemålene, der indsattes i Frederik I's håndfæstning. Scocozza finder de to regeringsforanstaltninger, indrømmelsen til adelen i håndfæstningen den 26. marts og den bondevenlige forordning den 14. maj, i den skønneste harmoni. Jeg kan ikke se andet end, at der er tale om to diametralt modsatte tendenser. Derimod udtrykker både håndfæstningsbestemmelsen og forordningen naturligvis begge, hvad jeg har konkluderet i Gyldendals

8. Aksel E. Christensen, *Ret og magt i dansk middelalder*. Kbh. 1978, s. 63.

9. *Danmarks Historie II*, red. af Aksel E. Christensen m.fl. Kbh. 1980, s. 288.

10. Sst. s. 310.

11. M. Venge, »Når vinden følger sig ...« Odense 1977, s. 112.

Danmarkshistorie og stadig vil stå ved: »At spørgsmålet om fæstemålenes varighed har været et aktuelt stridspunkt«. ¹²

Et fremskridt er det dog, at Scocozza her har nedladt sig til at angive et sidetal. Ulykkeligvis er han af Gyldendals forlag blevet ledt på vildspor, og for at forebygge fremtidige misforståelser er jeg nødsaget til at opklare dette forhold. Scocozzas henvisning er dobbelt. ¹³ Først henviser et lille 5-tal til en note nederst på siden, hvor det oplyses, at »Hvidtfeldt har samme overvejelser« – et fiffigt vink til læseren om, at mine betragtninger er snuppet fra Politikens Danmarkshistorie. Oprigtigt talt finder jeg ikke, at Scocozza, hans meget udtalte afhængighed af Aksel E. Christensens og Skrubbeltrangs formuleringer i alle saglige spørgsmål taget i betragtning, er den rette til at antyde, at andre historikere er sekundære.

Men lad det nu fare. Oppe i selve teksten fortsætter han med i kursiv at henvise til min fremstilling med et »Venge, 97«. Forholdet er imidlertid det, at Gyldendals forlag har valgt nederst på hver side fortløbende at angive det pågældende afsnits nummer og titel, svarende til de kapiteloverskrifter, der i ældre værker befinder sig øverst på siden. Lader man hastigt blikket glide ned fra det af Scocozza citerede sted, mødes det følgelig af et »97. Den sociale spænding«, som altså refererer til ka-

pitelinddelingen, mens sidetallet – 294 – anføres nedenunder i skarp parentes. Jeg indrømmer, at det ser lidt forvirrende ud.

Det vil være fremgået, at jeg finder Scocozzas besvarelse af sit eget spørgsmål højst mangelfuld. Ideen, en undersøgelse af fæsteformerne i de dramatiske årtier omkring reformationen, er naturligvis god nok, men det er svært at få øje på blot en ansats til en løsning i Scocozzas afhandling. F.eks. kan det undre, at han end ikke har slået op i Troels Dahlerups udgave af det kongelige rettertings domme fra årene 1536–44. ¹⁴ Her kan man simpelthen se i sagregistret under f.eks. misligholdelse, opsigelse eller udvisning af fæste og således så at sige få serveret en undersøgelse ganske gratis.

Måske hænger det sammen med, som tidligere antydet, at Scocozzas egentlige ærinde er et ganske andet. En indledende bombastisk proklamation og nogle slutbetragtninger lader ane, at han er blevet grebet af en social indignation, som er al ære værd, selv om den indfinder sig med 4–500 års forsinkelse. Blot forstår jeg ikke, at det netop skal gå ud over fæstebønderne, som trods alt efter tidens forhold repræsenterer befolkningens mere velbærgede lag. Det skal indrømmes, at litteraturen om 1500-tallets talrige proletariat er sparsom, ¹⁵ men alene af den grund vil en forøgelse utvivlsomt blive hilst velkommen*.

12. Danmarks Historie II s. 294.

13. Fortid og Nutid 29, s. 199.

14. T. Dahlerup, Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid I–II. Kbh. 1959–69.

15. Nogle nylige eksempler: F. Skrubbeltrang, Det danske Landbosamfund s. 45–49, T. Dahlerup, den sociale for-
sorg og reformationen i Danmark, Historie, Ny rk. XIII. Århus 1979, s. 194–207, E. Ladewig Petersen, Fra standssam-
fund til rangsamfund 1500–1700. Dansk social historie 3. Kbh. 1980, s. 135–143.

* Artiklen er skrevet inden Aksel E. Christensens død 15. december 1981.